

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 15, Sayı: 1, Sayfa: 71-84, ELAZIĞ-2005

‘URFÎ-DÂNLAR ARASINDA ‘URFÎ’NİN BİR BEYTİNDE GEÇEN “ ‘ABES ” KELİMESİ ÜZERİNE TARTIŞMALAR

*A Discussion on the Word “ ‘Abes”, Which Takes Place in the Couplet of
Urfî, Among Urfî-dâns*

Süleyman ÇALDAK

İnönü Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, scaldak@inonu.edu.tr

Özet

Sebk-i Hindî 16. yüzyılda Hindistan’da ortaya çıkar ve Osmanlı ülkesindeki ilk yankıları 17. yüzyılda görülür. Sebk-i Hindî şairlerinin eserleri ilmî ve edebî meclislerde eleştiri süzgecinden geçirilerek okunur ve tartışılarak şerh edilir. Urfî’nin bir beytinde geçen “abes” kelimesi Türk aydınları arasında bir tartışmaya neden olur. Tartışmaya, Atâyî (ö.1045/1635), Neşâtî (ö.1085/1674) ve Nâbî (ö.1124/1712) gibi büyük şahsiyetler katılır. Bu çalışmada bu kelime üzerinde yapılan tartışmalar etraflıca ele alındı. Bu tartışma, içeriğinden ziyade, o dönemdeki kültürel faaliyetlerin boyutları, işleyiş tarzı ve Sebk-i Hindî’nin Türk edebiyatındaki yansımaları hakkında bir fikir vermesiyle önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Abes, Urfî-dân, Sebk-i Hindî, Ekber Şah, Osmanlı

Abstract

Sebk-i Hindî (Indian Style) originated in India in the 16th century and started to be observed in the Ottoman Literature in the 17th century for the first time. The works of poets who are related to this style were read critically and interpreted in the discussions of scientific and literary circles. In a couplet of Urfî, the word, “abes: vain, useless”, caused a dispute among the Turkish intellectuals. Such great scholars as Atâyî (ö.1045/1635), Neşâtî (ö.1085/1674), Nâbî (ö.1124/1712) joined the discussion. This word was dealt extensively through this study. This debate, rather than its content, is of great importance in terms of the scope of the cultural activities in that period, raising an idea about the reflections of Sebk-i Hindî in the Turkish literature .

Key Words: Abes (vain), Urfî-dân, Sebk-i Hindî (Indian Style), Akbar Shah, Ottoman

Giriş

Bir sanat eserinin ortaya çıkmasında, o sanat eserinin içinde doğduğu çevre, onu meydana getiren ırk ve onun doğuşuna şahit olan tarihî anın önemine ilk dikkat çeken ve bu hususta geliştirdiği nazariyeyi birtakım uygulamalarla destekleyen kişi Taine (*Hippolite-Adolfe*, 1828-1893)dir. Taine'in, *İngiliz Edebiyatı Tarihi* adlı büyük eserine yazdığı ön sözde, bir sanat eserinin vücut bulmasında esas amiller olarak gösterdiği bu temel kavramlardan **çevre**, bölgenin iklim ve coğrafi yapısınca oluşturulan fizikî şartları ve toplum hayatında derin izler bırakan siyasi ve sosyal hadiselerin oluşturduğu tarihî ortamı; **ırk**, bir toplumun insanlarında doğuştan mevcut olan ve onların zihniyet, hassasiyet, dünyaya bakış açılarını belirleyen millî karakter ve seciyeleri; **an** ise “var olanın var olmak isteyen üstündeki baskısı” demek olan zamanı ifade eder. Bu teoriye göre, herhangi bir millet veya sanatçı tarafından meydana getirilmiş olan sanat eserleri, kavmin, iklimin, dinî inançların, tarihî hal ve şartların bir ürünü kabul edilir. Determinizm ile ilmî karakterli bir idealizm esası üzerine kurulmuş olan bu teori, sanat eserlerinin oluşumunda, ilhamı ve sanatçının şahsî dehasını göz ardı etse bile edebî ürünleri, edebî akım ve yönelişleri tanımamızda ve yorumlamamızda büyük imkânlar sağlamaktadır¹.

Edebiyat tarihinin doğru okunabilmesi için, Taine'in bu araştırma metoduna baş vurulmasında yarar vardır. Daha doğrusu tarihin belli bir döneminde meydana gelen bir eserin veya bu eseri vücuda getiren sanatçının, hatta bu sanatçının mensup olduğu edebî akımın iyi tanınabilmesinde bu metot bize önemli ipuçları sağlayacaktır. Çünkü tarihte kendini gösteren edebî faaliyetlerin sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi, ancak bu sanat anlayışının gelişiminde etkili olan şartların ve ortamın bilinmesiyle mümkün olur.

Bu bakış çerçevesinde, Urfî'nin bir beyti üzerinde yapılan tartışmalar hakkındaki çalışmamızın konusuna girmeden önce, Urfî'nin yetişmesinde etkili olan ve onun da dahil olduğu, 16. yüzyıl Hindistan'ında ortaya çıkıp 17. yüzyılda Türk edebiyatında da yansımaları görülen Sebk-i Hindî adlı sanat anlayışının oluşumundaki tarihî, fizikî ve sosyal şartlara kısaca göz atmamız yararlı olacaktır.

Sebk-i Hindî ve Gelişimi

Hint Üslubu olarak da adlandırılan bu anlatım tarzı, en kısa ifadesiyle “fikir ve düşünceden ziyade his, hayal, duygu dünyasının mısralara aktarımı” şeklinde özetlenebilir. Daha önceleri münferiden görülmekle birlikte 17. yüzyılda, Hindistan Türk devlet adamlarının himayesinde, Hindistan'da gelişip yaygınlaşmıştır.

¹ Suut Kemal Yetkin, *Estetik Dersleri*, Ankara 1942, s. 175.

Hint-Türk devletinin üçüncü hükümdarı ve Babür'ün torunu olan Ekber Şah (1542-1605), 13 yaşında tahta geçer. Ülkesinin sınırlarını genişleterek Hindistan'ın tamamını hakimiyeti altına alır. Elli yıllık saltanatı maddî ve manevî fetihlerle doludur. Babürlü Devleti'nin kurucusu kabul edilen Ekber Şah, ülkesindeki dinî ve fikrî kargaşayı ortadan kaldırmak niyetiyle İslamiyet'le Hint inançlarının birleşiminden meydana gelen bir mezhep kurmak ister. Sünnî bir Müslüman terbiyesiyle yetişen bu hükümdar, ülkesindeki bütün dinlere eşit haklar tanır; her inançla yakından ilgilenir; Çin ve Hint filozoflarını, Brahmanları, Budistleri, Mecusileri, Cizvit papazlarını sarayına çağırıp onlarla dostluk kurar. 1575'te Fetihpur Sikri'de inşa ettirdiği "ibadet-hâne"de bu din adamları tarafından yapılan münakaşa ve münazaraları dinler. Bu tartışmaların sonucunda bütün inançların aynı saygıya layık olduğu kanaatine varır. Vezir ve vakanüvis Ebu'l-Fazl (ö.1011/1602) ile sarayda "melikü's-şu'arâ" unvanına sahip olan kardeşi Feyzî-i Hindî (ö.1004/1595)'nin ve babaları Şeyh Mübârek (ö.1002/1593)'in teşvikleriyle "din-i hak" veya "din-i ilahî" adını taşıyan zıt inançları birleştirme çabasının ürünü olan cihan-şümûl bir din kurar. Bilginlere ve sanatkârlara çok değer veren bu hoşgörülü padişahın sarayı adeta bir ilim ve sanat merkezi haline gelir². Özellikle İran'dan pek çok şair buraya akın eder. Her millet ve dine mensup yüzlerce alim, şair, şeyh ve din adamının bir araya geldiği bu sarayda sadece birinci derecede 59 şair yaşamakta idi. Bunlardan başka on beş şair de sarayda olmayıp dışarıdan şiirlerini padişaha gönderirlerdi³. Hatta Ekber Şah'ın sarayındaki şairlerin sayısı bir ara 170'i bulmuştur⁴. Ayrıca sanat ve ilim adamlarını himaye ederek onların yetişmesinde büyük emeği geçen ve üç dilde -Farsça, Türkçe ve Hintçe- güzel şiirler yazan Hân-ı Hânân gibi güçlü bir devlet adamı da bu sarayda bulunmakta idi⁵.

Bu sarayda büyük nüfûza sahip olan Ebu'l-Fazl ve kardeşi Feyzî'nin gayretleriyle Sanskrit klâsikleri Farsça'ya aktarılmakta idi. Mahabharata, Atharvan-Veda, Nal u Daman ve Haribas bu dönemde Farsça'ya tercüme edilen pek çok eserden sadece bir kaçıdır. Böylece Arap, Fars, Türk kültürlerinden oluşan İslâm medeniyeti ile Hindistan'ın zengin ve çok renkli medeniyetinin birleşiminden ortak bir kültür oluşmuştu. İşte bu ortamda, sonraları "Sebk-i Hindî" diye adlandırılacak olan yeni bir edebî üslûp filizlenerek gelişir. Hint coğrafyasından beslenen ve aynı zamanda Hint edebiyatının da

² Bk. Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. 2, Ankara 1987, s.99-118.

³ Ali Nihat Tarlan, *İran Edebiyatı*, İstanbul 1944, s.119,126.

⁴ Edward G. Browne, *A Literary of Persia*, C.IV, Cambridge 1930, s.165.

⁵ Y. H. Bayur, *a.g.e.* C. 2, s.506-507.

bir özelliği olan hayâl-perestlik, karamsarlık ve eşyayı gerçekliğinden soyutlayarak sembolize etme, farklı din ve inancın bir arada yaşamasından kaynaklanan tezat, Budizm ve Brahmanizm'in içe yönelik felsefesinin etkisiyle esas tema haline gelen insanın iç dünyası ve tasavvuf, Hint coğrafyasının ve inançlarının tabii neticesi olan ıstırap bu üslûbun en belirgin hususiyetleridir⁶. Aslında ilk nüvelerine Hâfız-ı Şîrâzî (ö.792/1390)'de rastlanan⁷ ve Hindistan'da Baba Figânî (ö. 925/1519), Urfî-i Şîrâzî (ö. 999/1590) ve Feyzî-i Hindî (ö.1004/1595) tarafından temelleri atılan bu üslûp, daha sonra Nazîrî (ö.1021/1622), Talib-i Amûlî (ö.1036/1626), Kelîm-i Kâşânî (ö.1061/1651) ve Sâ'ib-i Tebrîzî (ö. 1080/1670) gibi şairler tarafından takip edilerek geliştirilmiştir⁸.

Bu üslûpla şiir yazan şairlerden en başarılısının Urfî olduğu kabul edilir. O bu nedenle "Sebk-i Hindî"nin kurucusu zannedilir. Ülkesinde hâkim olan siyasî istikrarsızlıktan ve sosyal kargaşadan bıkan Urfî, kendi memleketi Şîrâz'dan ayrılarak Hindistan'a gelir. Hint-Türk sarayında fevkalâde bir ilgi ve itibar gören şair çok kısa zamanda güçlü sanatkârlığını ispat eder. Özellikle sarayda şairlerin lideri konumunda olan ve Ekber Şah tarafından kendisine "Melikü's-şu'ara" unvanı verilen Feyzî ve sarayda büyük bir nüfuzu bulunan Hakîm Ebü'l-Feth ve Hân-ı Hânân'ın ilgi ve teşvikleriyle büyük bir ilerleme kaydeder⁹. Ele avuca sığmayan bu şiir dehasının 36 yıl gibi kısa bir ömürde, kaderin kendisine yüklediği tarihi görevi başarıyla tamamladığı görülür.

Daha çok İranlı şairler tarafından meydana getirildiği halde, İran edebiyatında pek rağbet görmeyen bu üslûp, özellikle Hindistan, Afganistan ve Türk edebiyatlarında ilgiyle karşılanmıştır. Bu üslûbun Türk edebiyatındaki ilk yankıları 17. Yüzyılın başında görülmeğe başlamıştır. İlk etkileri Nefî (ö.1044/1636)'yle başlayan bu üslûp Fehîm-i Kadîm (ö. 1058/1648), Şehrî (ö. 1070/1660), Vecdî (ö.1071/1661), İsmetî (ö.1076/1665), Nâ'ilî (ö.1077/1666), Nedîm-i Kadîm (ö.1081/1670), Neşâtî (ö.1085/1674) ve 18. yüzyılın ikinci yarısında yetişen Şeyh Gâlib (ö. 1213/1798) gibi tanınmış şairlerle gelişme göstererek edebiyatımızdaki yerini alır. Urfî ve Sâ'ib gibi Sebk-i Hindî şairlerinin divanları o dönemin aydın ve sanatkârlarının ellerinden düşmez. Şairlerimizin bunlara nazireler yazdığı, muhtelif ilmî mahfillerde bu şiirlerin tartışıldığı ve anlaşılması güç

⁶ Hint edebiyatının özellikleri için bkz. Cemil Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, İstanbul 1996.

⁷ Bkz. Abdu'l-hüseyn Zerrîn-kûb, *Ez-Kûçe-i Rindân Der-Bâre-i Zindegî ve Endîşe-i Hâfız*, Tahrân 1364 (1945), s. 86.

⁸ Halûk İpekten, *Nâilî*, Ankara 1991, s.61.

⁹ Ebü'l-Feth Geylanî, Hân-ı Hânân'a yazdığı bir mektupta Urfî'nin şairlik kudretinden övgüyle bahsederek onun gündün güne şiirde ilerleme kaydettiğini bildirir. Bkz. Cevâhirî, *Külliyât-ı Urfî-i Şîrâzî*, Tahrân 1369 (1950), s.28.

olanların şerh edildiği görülür.

Türk edebiyatında, Sebk-i Hindî şairlerinden özellikle Urfî diğerlerinden farklı bir ilgi görmüştür. Divanı sürekli okunmuş, anlamlarına nüfuz edilmeğe çalışılmıştır. Urfî'nin bazı şiirlerine şerhler yazılmış, hatta onun şiirleri üzerinde uzmanlaşmış bir kadro yetişmiştir. O günün ilim mahfillerinde bu kişilerin “Urfî-dân” veya “Urfî-şinâs” unvanlarıyla tanındıklarını biliyoruz¹⁰. Çeşitli şerh mecmualarında isimleriyle karşılaştığımız Azmî-zâde (ö.1040/1631), Atâyî (ö.1045/1635), İsmetî (ö.1076/1665), Neşâtî (ö.1085/1674), Minkarî-zâde (ö.1018/1607), Rodosî-zâde (ö.1113/1701) gibi tanınmış şahsiyetlerin yanı sıra, Mustafâ Sâmî, Bekir Efendi vb. şahsiyetlerin de bu Urfî-dânlar gurubuna dahil olduklarını görmekteyiz. Rodosî-zâde'nin şerh ettiği dört kaside¹¹ ve Neşâtî'nin anlaşılması güç bazı beyitlere yazdığı şerhten¹² başka, bazı mecmualarda karşılaştığımız, Urfî'nin bir beyti veya bir beytinin bir kelimesi üzerinde yapılan tartışmalara ait kayıtlar, o dönemde Sebk-i Hindî'nin Osmanlı aydınları üzerindeki tesirinin boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir.

“‘Abes” Tartışması

Çalışmamızın asıl konusu, 17. yüzyılın edebiyat çevrelerinde görülen; bahse konu Urfî-dân'lar arasında cereyan eden bir edebî tartışmadır. Çeşitli mecmualarda rastladığımız bu kayıtlar, günümüzdeki gibi gelişmiş iletişim araçlarının bulunmadığı o zamanda edebî faaliyetlerin nasıl yürütüldüğü hakkında önemli ipuçları vermektedir. Burada, “tartışma” kelimesiyle, aynı yer ve zamanda yüz yüze gerçekleştirilen bir münakaşa kastedilmemektedir. Ancak “tartışma” denilen husus, farklı zaman ve mekânlarda uzman şahsiyetlerin bir konu hakkında yaptıkları açıklamalarla ilgili kayıtlardan ibarettir. Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi, No: 3410'da kayıtlı bir mecmuanın başlarında bulunan tartışma, en çok dikkati çekenlerden biridir. Bu yorumlar Mustafa adında bir müstensih tarafından derlenerek adı geçen mecmuaya kaydedilmiştir. Tartışma konusu,

İn bes şeref-i gevher-i tu münşi-i taqdîr

¹⁰ Neşâtî “Görüştüğümüz ‘Urfî-dânlar bu beyt ile ...” ifadesini kullanır. Bkz. Neşâtî, *Şerh-i Müşkilât-ı Ba'z-ı Ebyât-ı Urfî*, (Haz. Süleyman ÇALDAK- Kazım YOLDAŞ), Malatya 2000, s.44; Ayrıca Süleymaniye Ktb. Hamidiye No:1110'da kayıtlı *Divân-ı Urfî* vrk.388a'nın sayfa kenarında şöyle bir kayıt bulunmaktadır: “Ba'zı yârân-ı ‘Urfî-şinâs bilâ-tağayyüd tekrâr taşhîha...”

¹¹ Rodosî-zâde'nin üç şerhi için bkz. Süleymaniye Ktp. Reşid Ef. No:812; diğer bir şerhi için bkz. Süleymaniye Ktp. Lala İsmâ'il, No:731.

¹² Neşâtî, *Şerh-i Müşkilât-ı Ba'z-ı Ebyât-ı Urfî*, (Haz. S.Çaldak- K. Yoldaş), Malatya 2000.

Ān rūz ki be'gzāşti iqlīm-i kıdem - rā
Tā hūkm-ı nuzūl-ı tu der-İN dār nuvište'st
Šad reh be-'abeš bāz tırāşide kalem - rā

beyitlerinde geçen “abes” kelimesidir¹³. Bazı şarihlerin bu kelimeye verdikleri anlam, hem anlambilim hem de itikat açısından sakıncalı bulunmuş ve kelime üzerinde tartışma başlatmıştır. Tartışma klâsik edebiyatımızda sistematik bir şerh tekniğinin olmadığını göstermektedir. Ancak bir metin şerh edilirken sağduyuya dayalı bir takım kriterlerin göz önünde bulundurulduğu da inkâr edilemez. Şiirde geçen bu “abes” kelimesine uygun bir anlam vermeye çalışan Urfî-dânların, açıklamalarında daha çok gramer kurallarına ve sözlük bilgisine başvurdukları ve bunun yanı sıra, yapılan açıklamanın dinî bilgi ve inançlara aykırı olmamasına dikkat ettikleri görülür.

Çalışmamızın sonunda belgeler hâlinde sunacağımız bu şerhler Ebu Said, Nev'î-zâde Atâyî, İsmetî, Nâbî, Neşâtî ve Minkarî-zâde Yahyâ Efendi'ye aittir.

Belge I'de Urfî'nin bir na'tında geçen “Sana bu şeref yeter ki kıdem (başlangıcı olmayan öncelik) ülkesinden geçtiğin gün, mukadderat kâtibi senin bu âleme gelişinin kararını yazıncaya kadar, yüz kere tecrübe için kalemini tıraş etmiştir.” beyitlerindeki “be-'abeş” kelimesi itiraz edilmesin diye “tecrübe” kelimesiyle karşılandığı, ama bunun da kabul edilemeyeceği belirtilerek açıklanması istenir. Soruya muhatap olan kişi, birinci beytin anlamının yazıldığı gibi olduğunu, ancak ikinci beyit ile beraber düşünülmesi gerektiğini belirtir ve şöyle anlam verir: Yüce zatın için bu şeref yeter ki kıdem ülkesinden geçtiğin an, mukadderat kâtibi bu âleme gelişinin kararını yazarken yüzlerce defa kalemini boşuna tıraş etmiştir. “Abeş”in “tecrübe” kelimesi ile karşılanmasının uygun olmadığını belirten şârih, kendi anlamında kullanıldığında mananın doğru olacağını ve böylece bir problemin kalmayacağını ifade eder.

Aynı varağın kenarında bulunan Belge II'de ise “‘abeş” kelimesi kendi anlamında alınınca itiraz edilecek bir noktanın kalmadığı belirtildikten sonra, şârih mübalağalı bir şekilde övülür ve kendisine dualar edilir. Bu ve bir önceki belgenin sonundaki “Ketebehu Ebu Sa'id” kaydı soruyu soranın Ebu Sa'id adında biri olduğunu göstermektedir. Ancak soruyu cevaplayan kişinin kim olduğu bilinmemektedir.

¹³ Urfî Divanı'nda ilk kasidenin 26. ve 27. beyitleridir. Bkz. *Divân-ı 'Urfî*, Süleymaniye Ktp. Hamidiye, No:1109.

Belge III'teki açıklamalar Nev'î-zâde Atâyî'ye aittir. Atâyî beyitlere şöyle anlam verir: "Gayb-ı mutlak" diye de adlandırılan, Allah'ın mutlak kemal ve mutlak gayb halinde olup henüz isim ve sıfat mertebesinde tecelli etmediği hazret-i aliyyede, a'yân-ı sâbite (eşyanın vücuda gelmeden önce suretlerinin "ilm-i ilahî"de sabit olduğu âlem)den âlem-i şuhûda (şu dünya hayatına) iniş kararının yazıldığında, senin gelişinden önceki o fetret ve cahiliyet sapıklıkları günlerinde (insanların) heva ve heveslerine uyarak taşa ve ağaca ibadet edecekleri de "ilm-i ilahî"de sabit idi. Allah'tan başka ilahlara tapan bu kadar insan, sadece senin şu dünyaya gelmeni temin etmek için yaratıldı. Senin gelişinle bütün bu gayesiz ve başıboş tapınmalar ortadan kalktı. Atâyî, kalemi boşuna tıraş etmenin ne demek olduğunu ispat için şu ayet ile delil getirir: "Kendi arzu ve özlemlerini ilah edinen ve (bunun üzerine) Allah'ın, (zihninin hidayete kapalı olduğunu) bilerek saptırdığı, kulaklarını ve kalbini mühürlediği, gözlerinin üstüne perde çektiği kimseyi, hiç düşündün mü ? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir ? Hâlâ ibret almayacak mısınız ?" ¹⁴.

Bu yorumdan sonra Atâyî gramerle ilgili bir takım açıklamalarda bulunur: "Be-'abeş"deki "ba" fiile geçişlilik anlamını kazandıran harftir. Öyleyse anlam, "kaç defa boşu boşuna" şeklinde olur. Bu "ba" (anlama bir şey katmayan) zaid harf olsa, yine, "yüz kere kalemi boşuna tıraş etti", diye anlam verilir. Ama bu anlamına göre, senin iniş kararın yazılıncaya kadar kaç defa "boşuna tıraş etti" demenin çirkinliği bir tarafa, (bu durum) övülen kişi için de bir şeref değildir. Nitekim bir mısradaki, "Kalem-i sun'da hata neyler" (Allah'ın yaratmasında hata ve abes olmaz) denmiştir.

Atâyî, yukarıdaki izahlardan sonra Belge II'deki yorumu eleştirir. Atâyî, "be-'abeş" kelimesinden "tecrübe" manasını çıkarmanın anlamsız ve zorlama bir te'vil olduğunu; "güzâştî" lafzını "geçirdin" şeklinde yorumlamanın, ahmak ve akıllı herkesi güldürdüğünü; kalem için kullanılan "bereket-efzâ" terkibindeki soğukluğun ise akli başında olan herkesi ürperttiğini alaycı bir dille ifade eder.

Aynı sayfanın kenarında yukarıdaki açıklamaların devamı durumundaki Belge IV'te ise Atâyî, Urfî'yi tekfir edenlere cevap verir: "Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim ve bunun için kâinatı yarattım" ¹⁵ hadisini kendilerine düstur edinen mutasavvıflara muhalefet eden itirazcılar, bu düşüncelerinden

¹⁴ Kur'an-ı Kerîm, el-Câsiye, 45 / 23.

¹⁵ Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs*, C. 2, Beyrut 1351 (1932), s.132.

dolayı çıkmaza girmişler; yanlış yorumlarıyla bir müslümanı “küfür”le ithama kalkışma gibi boş işlerle uğraşmışlardır. Bunu “boş bir uğraş” olarak değerlendiren Atâyî, bu itirazcılara uyararak zayi ettiği zamana hayıflandığını Arapça bir ibare ile belirtir.

Belge V’teki açıklamalar ise, İsmetî’ye aittir. İsmetî, Atâyî’nin yukarıdaki yorumlarına itiraz ederek, Yüce yaratıcı boş işten ve tecrübe gibi eksiklik belirtisi olan sıfatlardan münezzeh ve yücedir, der. Bu sıfatlardan birinin tevil edilemeyecek şekilde O’nda var olduğunu kabul etmek küfürdür. Yukarıdaki beyitler görünüme göre küfrü gerektirmektedir. Ancak bu durum, sözün te’vil edilip edilememesine bağlıdır. Şair ““abeş” kelimesini yukarıda yazıldığı gibi gerçek anlamında kullanmışsa manası şöyle olur: Senin çok asaletli zatına bu şeref yeter ki “ Allah’ın ilk yarattığı şey benim ruhumdur”¹⁶ diye buyurduğun hadis gereğince, temiz ruhunun yaratılışına ezelî iradenin taallukundan asıl maksat, âlemlere rahmet olarak varlık âlemine teşrif etmendir. İşte bu nedenle o günden ta peygamber olarak dünyaya gönderildiğin ana kadar eşsiz vücudunun meydana gelmesi için birer vesile olan, ancak kendileri asıl maksat olmayan ana ve babalardan nice kimsenin yaratılmasına da ilahî irade taalluk etmiştir.” İşte böyle bir yorum ile küfürden kurtulmanın mümkün olacağını ifade eden İsmetî; şairin, maksadını dine uygun bir şekilde tevil edemezse şüphesiz kafir olacağını, te’vil ederse edebe mugayir bir ifade kullandığı için yergiyi hak etmekle beraber tekfir edilemeyeceğini belirtir.

Belge VI’daki izahlar ise Nâbî’ye aittir. Mecmuanın müstensihî Mustafa, 1100 yılının Ramazan ayında Halep’e gittiğini, orada Nâbî ile karşılaştığını belirtir. Bir sohbet esnasında Nâbî’ye Urffî’nin müşkil beyitleri sorulurken bu iki beyit de gündeme gelir. Nâbî de dinî bir kaygı ile, “münşî-i taqđîr” den kastedilenin levh-i mahfûzu yazmakla görevli melek olduğunu belirterek, artık ““abeş” kelimesinden dolayı küfür lâzım gelmediğini ifade eder. Ayrıca bazı Fars dili uzmanlarından duyduğuna göre ““abeş-bâz”ın bir tür keskin kalem tıraşın ismi olduğunu, böyle olunca da dini sakınca ortadan kalktığını belirten Nâbî; ancak ““abes-bâz” kelimesine verilen bu anlamın doğruluğu kanıtlanmalıdır”, der.

¹⁶ el-Aclûnî, *a.g.e.*, C. 1, s.265.

Belge VII ise Neşâtî'nin Belge IX'da verdiğimiz şerhinden özet olarak alınmış bir açıklamadır¹⁷. Şeyhülislam Minkarî-zâde Efendi Neşâtî'yi akşam yemeğine alıkor. Sohbet esnasında “Urfi'nin bütün beyitleri çözüme kavuşmuş mudur ?” diye sorar. Neşâtî de çoğunun halledildiğini söyler. Minkarî-zâde bu beyitteki “‘abeş” kelimesine nasıl bir anlam verildiğini sorunca, o da Ahund-ı Kazvinî ile İsmetî'nin yorumlarını nakleder. Bu yorumları beğenmeyen Şeyhülislam bu mısram “istifhâm-ı inkârî”, yani şekilce olumlu anlamca olumsuz soru cümlesi şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtir. Buna göre mısram anlamı “Kalemimi yüzlerce defa boşuna mı tıraş etmiş ?” şeklinde olur. Bu açıklama hem Neşâtî hem de müstensih Mustafâ tarafından çok beğenilir. Gerçekten de böyle bir anlam verildiğinde hem dinî sakınca ortadan kalkmış olur, hem de Peygamberi yücelten bir anlam ortaya çıkmış olur.

Ayrıca Neşâtî, İsmetî'nin Belge V'teki açıklamasını özetledikten sonra Ahund-ı Kazvinî'nin yorumuna geçer. Kazvinî'ye göre “‘abeş”in bir anlamı da “lu‘b”dur; “lu‘b” yani oyun ve eğlence ise “sürûr” (sevinç) esnasında gerçekleşir. Demek ki “lu‘b” kelimesiyle “sürûr” anlamı kastedilmiştir. O halde mısram anlamı “kalemî sevinçle tıraş etmiş” demek olur. Bu yorumu eleştiren Neşâtî, “sürûr” kelimesinin de ikinci bir te’vile ihtiyacı olduğunu ve bunun uygun bir anlam olmadığını belirtir¹⁸.

Sonuç

Sebk-i Hindî adıyla bilinen bu edebî üslup, Müslümanların Hindistan'a ilk gelişleriyle başlayan ve Ekber Şah döneminde doruğa ulaşan bir sürecin ürünüdür. Hint, Türk, Arap ve Fars kültürlerinin İslâm potasında biri biriyle birleşimi sonucu ortaya çıkan bu edebî yöneliş, Osmanlı coğrafyasında ilk yansımalarını 17.yüzyılda bulur. Bu edebî zevk çerçevesinde meydana getirilen ürünlerin geniş Osmanlı ikliminde ilmî ve edebî meclislerde eleştiri süzgecinden geçirilerek okunduğunu ve tartışılarak şerh edildiğini görmekteyiz. Neşâtî, İsmetî, Minkarî-zâde Yahyâ Efendi ve Nâbî gibi büyük şahsiyetlerin de katıldıkları, bu gıyâbî tartışmalar, bu üslûbun, hem o dönem ilim ve sanat erbabı üzerinde ne derece etkili olduğunu hem de bizdeki Sebk-i Hindî şairlerinin yetişmesini sağlayan zeminin nasıl oluştuğunu göstermektedir. Her ne kadar “abes” bir uğraş gibi görünse de, bu şiirlerin geniş bir coğrafyada, böylesine detaylarına inilerek tartışılması, o

¹⁷ bk. Neşâtî, *Şerh-i Müşkilât-ı Ba'z-ı Ebyât-ı Urfî*, Süleymaniye Ktp. Lala İsmâ'il, No:521, vrk.3a.

¹⁸ bk. Belge VIII, Neşâtî, *a.g.e.* vrk.3a.

dönemdeki kültürel faaliyetlerin boyutları ve işleyiş tarzı hakkında bir fikir vermesi bakımından önem arz etmektedir.

Urfî'nin bir na'tinde geçen, *"Bu dünyada konaklama kararının verildiği zamana kadar, takdîr kâtibi yüzlerce defa abes (boşuna) yazıp, tekrar kalemini tıraş etmiştir."* şeklinde Türkçe'ye çevirebileceğimiz beytindeki "abes" kelimesinin, sözlük anlamından hareket edilerek açıklanması, itikadî açıdan birtakım sıkıntılar doğurmuştur. Bu nedenle kelime, te'vil edilerek açıklanmaya çalışılmıştır. "Abes" kelimesini, "tecrübe için", "oyun ve eğlence olarak", "asıl maksat olmayan diğer insanlar" şeklinde yorumlayanlar olduğu gibi, "abes" kelimesini değil de, "münşî-i takdîr" terimini, "kaderi yazan melekler" diye yorumlayanlar da bulunmaktadır. Ancak bu te'villerin pek de sağlam kriterlere sahip olmadığı görülmektedir. Bunlar içinde Minkarî-zâde'nin, Farsça'nın gramer kuralları çerçevesinde ortaya koyduğu yorumu, hem anlam bakımından, hem de şârihlerin titizlikle üzerinde durdukları itikad bakımından daha isabetli görülmektedir. Çünkü, "istifhâm-ı inkârî", *"Biz sizi hakîr bir sudan yaratmadık mı?"*¹⁹ âyetinde olduğu gibi, muhatabı ikrâr etmeye zorlamak (takrîr) için başvurulmuş bir soru çeşididir. Beyte, Minkarî-zâde'nin bakış açısıyla *"Kader kâtibi, senin bu dünyaya iniş kararının yazılmasına kadar, kalemini yüzlerce defa boşuna mı tıraş etmiş?"* şeklinde bir anlam verildiğinde, hem sözü edilen sakıncalar ortadan kalkmış olur, hem de manzumenin maksadı olan övgü yerini bulmuş olur.

Belge I

Bu iki beyt 'Urfî'nün kaşîde-i na'tiyesinden bir kıt'adur. Maḥsûl-i kıt'a : Senüñ şeref-i gevher-i zâtuñ bu yeter ki ol gün ki iḳlîm-i kıdemi geçirdüñ münşî-i taḳdîr bu 'âleme senüñ ḥükm-i nüzûlüñi yazınca yüz kerre tecrîbe için ḳalemi tıraş itmişdür. "be-'abeş" didiği tecrîbe ile ta'bîr olındı ki fi'l-cümle mu'âraza olunmaya, ammâ yine maḥall-i i'tirâzdur. Ḥâsıl-ı kelâm, bu iki beytüñ ma'nâları ve beyânı hâme-i müşkil-güşâlarına tavaḳḳuf ider. Niyâzmendüz ki ḳalem-i durer-bârları ile ḥall-i işkâl buyuralar.

El-cevâb: Beyt-i evvelüñ ma'nâsı taḥrîr ü beyân olunduğı üzre olup beyt-i sâniye merhûndur. Gevher-i zât-ı mükerrerümüñe bu şeref yeter ki ol gün ki ya'nî ol dem ki 'âlem-i kıdemi geçürdüğüñde münşî-i taḳdîr bu 'âleme şeref-i nüzûlüñ ḥükmünü yazınca... "Şad-reh" dimek keşretten kinâyedür, ya'nî niçe kerre hâmeyi bî-hüde, fâ'idesüz tıraş itmiş ola, dimekdür. İmdi fi'l-ḥaḳîḳa 'abeş tecrîbe ile ta'bîr olunmaḳ maḥall-i i'tirâzdur, bî-şübhe " 'abeş" kendi ma'nâsınadur. Şerh olunduğı üzre ma'nâsı

¹⁹ Kur'ân-ı Kerîm, Mürselât, 77 / 20.

dürüst ü bî-işkâldür.

Ketebehu'l-faķır Ebū Sa'īd²⁰.

Belge II

İmdi fi'l-haķıķa 'abeş tecrîbe ile ta'bîr olunmaķ maħall-i i'tirâzdir, bî-şübhe 'abeş kendü ma'nâsımadur. Şerh olunduğı üzre ma'nâ-yı dürüst [ü] bî-işkâl budur. Zihî keşf ü beyân ve ĥabbezâ taħrîr-i dil-peżîr-i 'ayân ki ĥâtıra ĥutür idüp cây-ı dahl olan ma'nâ dahı muķtezâ-yı insâf olan vech ile izâha ĥavâle olunmuş. Böyle ehl-i hüner-i şâhib-ma'rifet iltifât-ı dâver-i sûtüde-siyerden dūr olmamaķ gerekdür. Ümîddür ki elimüzde olan ĥâme-i müşkil-güşâ-yı bereket-efzâ ĥürmetine hemvâre böyle hüner ile pür-zîb u zîver olup sezâvâr-ı eltâf-ı şehr-yâr-ı 'âlî-tebâr olmadan ĥâlî olmayasız ve mertebñüzde niçe teraķķiler ile ķadr u ĥürmet bulasız ve biz dahı sizi meserretlerde görmek müyesser ve ol rütbe-i celîleden dahı ziyâde teķarrublar ile ķalbñüz rüşen ve dîdeñüz münevver ola. Āmîñ .

Şad hezâr âferîñ ile taĥşîñ Şehr-yâre revâ olursa ķarîñ

Ketebehu Ebū Sa'īd el-faķır 'ufiye 'anhu. Bir maħalde böyle bulunup yazılmışdur²¹.

Belge III

Ĥazret-i 'aliyyede a'yân-ı şâbite 'âleminden 'âlem-i şehâdete nüzülñ ĥükmi şebt olunup nüzülñden evvel eyyâm-ı fetret u dâlâlet-i câhiliyyetde muķtezâ-yı hevâ üzre 'ibâdet-i ĥacer ü şecer 'ilmu'llâhda şâbit idi, żuhûra gelüp senüñ şeref-i ķudümüñla mürtefi' oldı. "E'fe-ra'eyte men-itteħaza ilâhehu hevâhu..." ilâ-ķavlihi "...teżekkerün" ve'l-ĥâsıl be-'abeş bāsı bā-i ta'diyedür. Ma'nâ çend-bâr be-râh-ı 'abeş dimekdür. Zâ'ide olsa şad-râh 'abeş bâz tırâşide ķalem rā dimekle mevzün ve ma'nâ ĥâsıl olurdu. Zâ'ide ma'nâsı verilse senüñ ĥükmi-i nüzülñ yazılınca niçe kerre 'abeş-tırâşide oldı dimenüñ ķubĥı żâhir olduğından ķat'-ı nażar memdũha şeref müteħaķķıķ olmaz. Mısrâ': Ķalem-i şun'da ĥatâ neyler. Be-'abeş lafzından "tecrîbe" ma'nâsını aĥz itmek te'vîl-i bî-tâ'ıldür ve güzâştî lafzını geķürdüñ dimekle tefsîri ĥande-fermâ-yı hebennaka vü 'âķıl olduğı gibi bereket-efzâ ta'bîrinüñ bürüdeti mâye-i irti'âd-ı her-mefzül u fâzıldur.

Muħammed bin 'Atâyi Nev'î-zâde²².

²⁰ Mecmua, Süleymaniya Ktp. Esad Ef. No: 3410, vrk. 54b

²¹ a.g.m. vrk. 54b'nin sayfa kenarında

²² a.g.m. vrk. 54b-55a

Belge IV

Bizā'a-i şāhidi belki dānisten ile *Fe-eh̄bebtu en-u'refe* mesleginde taşarruf aşhābına muhālif ta'arruf girişesinden i'tirāz idüp te'vīl-i bī-ma'nā ile bir müslimānı ikfāre taşaddī nāfile-nüvşān-ı bī-kāre iktidāya bādī oldu. *Fe-yā zay'ate'l-a'mār temzī sebhlelā*

Harrerehu'l-faķır Muhammed b. 'Atāyī el-med'ūv bi-Nev'ī-zāde. Böyle bulunup yazıldı²³.

Belge V

Żāt-ı Bārī *cellet 'aẓametuhu* kār-ı 'abeşden ve her emrde te'emmül ü tecrube emşāli simāt-ı noķşāndan münezzeḥ ve müte'ālī olup bu mezkūrātdan birini bilā-te'vīl żāt-ı kerīm için işbāt itmek küfr-i maḥz olmağın kıt'a-i sālifenüñ žāhiri içāb-ı küfr itdigi bī-şübhedür. Hemān bir vechile te'vīl ḳabūl idüp itmemesindedür. Pes kıt'a-i sālifenüñ ḳā'ili eger lafz-ı 'abeşden maḥallinde taḥrīr ü beyān olunduğı üzre 'abeş-i ḥaḳıķı murād iderse ol taḳdīr üzre ma'nāsı, gevher-i girān-māye-i żāt-ı risālet-penahuña bu şeref besdür ki ḥadīş-i şerīfün olan *Evveli mā-halaḳa'llāhu rūḥi* mīsdāḳınca rūḥ-ı mutahharaññ hilḳatına irāde-i ezeliyye ta'alluḳında maḳşad-ı aslı raḥmet-i 'ālemiyān olmañ için 'ālem-i vücūdi teşrīfün iken irāde-i ḳadīme-i ilāhiyye rūḥ-ı mükerremiñññ halk u içādına ta'alluḳ itmekle iḳlīm-i ḳıdemden gūzār itdiguñ vaḳtden sa'ādetle nüzül ve ba'sinüñ hengāmına gelince ābā vü ümmehātdan vesā'il-i vücūd u żāt-ı bī-nażirüññ olmağičün maḳşūd-ı aslı olmayan efrād hilḳatine de irāde ta'alluḳ itmişdür, dimek olup küfürden halās olur. El-ḥāşıl, kıt'a-i merḳūmenüñ ḳā'ili bir vecih üzre yā tabī'at-ı terkīb taḥammüli olduğı vech-i şer'ī üzre murādını te'vīle ḳādir olmaz ise bilā-şek kāfirdür, olursa isā'et-i edeb itmesiyle mażhar-ı levḡ ü 'itāb olur, tekfīr olunmaz. Eger bir tarīḳ ile te'vīl-i şer'iye ḳādir olmazsa bilā-şek kāfirdür.

Muḥammed 'İsmetī el-merḥūm²⁴.

Belge VI

Bu faķır-i pür-taḳşīr biñ yüz Ramazān-ı şerīfnde medīne-i Ḥalebu'ş-şehbāda emlaḥu'ş-şu'arā Nābī Efendi ile mülāķi olduğumuzda 'Urfī'den müşkilimiz olan ebyāt 'arīza-i nādī-i ma'ārif-simātları olduğı ešnāda bu kıt'a daḥı müzākere olunduğda *münşī-i taḳdīrden* murād, levḥ-i maḥfūżı taḥrīre me'mūr olan melekdür. Bu taḳdīrce 'abeşden küfr lāzım gelmez diyü buyurdılar. Ve ba'zı fürs-şinās erbāb-ı ma'ārifden istimā' olundu

²³ a.g.m. vrk. 55a'nın sayfa kenarında.

²⁴ a.g.m. vrk. 55a

ki 'abeş-bâz bir cins tiz kalem-tırâşuñ ismidür. Bu taqdirce dahı mahzûr ref^c olur, ancak bu ıstılâh işbâta muhtâcdur.

El-fağıru ileyhi'l-münîb Muştafâ²⁵.

Belge VII

Ba'zı mecmû'alarda Neşâtî merhûm tañrîr itmişdür ki kıt'a-i mezbüreyi merhûm şeyhü'l-islâm üstâdü'l-enâm Minqârî-zâde Yahyâ Efendi'den istifşâr eyledükde *Şad-reh be-'abeş bâz tırâşide kalem-râ* misrâ'ı istifhâm-ı inkârîdür, diyü cevâb-ı bâ-şavâb buyurdılar. Fi'l-vâkı' cevâb-ı mezbürdan münâsib tevcih yokdur, zîrâ bu vech üzre kemâl-i ta'zîm dahı vardur. Zeyl-i şahîfede tañrîr olınan üzre te'vîl olunduğı vech üzre dahı şân-ı Resûl-i ekreme kemâl-i ta'zîm yokdur. Fe'fhem . Muştafâ²⁶.

Belge VIII

Bu kıt'a-i müşkilterini 'İsmetî Efendi merhûm bu vechile şerh eyleyüp dir ki: "Gevher-i girân-mâye-i zât-ı risâlet-penâhuña bu şeref besdür ki "evvelü mâ halağa'llâhu nûrî" misdâkıncâ rûh-ı mutahharalarınıñ hilkatına irâde-i ezeliyye ta'alluğından maşşad-ı aslı rahmet-i âlemiyân olmağ için, 'âlem-i vücûdi teşriğ için irâde-i kadîme-i ilâhiyye rûh-ı mükerrerminüñ halk u içâdına ta'alluğ itmekle iqlîm-i kıdemden güzâr itdüğünüñ vaqtinde sa'âdetle nüzûl ve bi'setüñ hengâmına gelince âbâ ve ümmehâtdan vesâoil-i vücûd-ı bi-nazîrûñ olmağ için maşşûd olmayan niçe efrâd hilkatına da irâde-i 'aliyye ta'alluğ itmişdür, dimek olur".

Ammâ Ahund-ı Kazvîni merhûm bu vechile ma'nâ virüp dirdi ki: " "abeş " lûgatda "lu'b" ma'nâsınadur ve "lu'b" elbette esnâ-yı sürürda olur, pes "lu'b" dan murâd sürür olup "be-sürür bâz tırâşide kalem-râ " dimek olur." Bu ma'nâ çendân yerinde degüldür, zîrâ sürür dahı bir te'vile muhtâc olur²⁷.

Belge IX

'Allâme-i Rûm Şeyhülislâm Minqârî-zâde Efendi bir gün bu fağıri ahşam ta'âma alıkoyp esnâ-yı müşâhabetde: " 'Urfî'nüñ ebyât-ı müşkilesi cümle hâll olmuş mıdır?" diyü su'âl buyurduklarında bu vechile cevâb virdüm ki: "Ekseri hâll olmuşdur". Anlar dahı buyurdılar ki: " "Şad-reh be-'abeş bâz tırâşide kalem-râ " kıt'asına ne vechile ma'nâ virdiler?" Fağır dahı Ahund ile 'İsmetî Efendi'nüñ tañrîrlerini 'arz eyledüm. İltifât buyurmayup bu üslûb ile gevher-nişâr olup buyurdılar: "Lafz-ı 'abeşi te'vile ihtiyâc yok

²⁵ a.g.m. vrk. 55b

²⁶ a.g.m. vrk. 55b

²⁷ Neşâtî, *Şerh-i Müşkilât-ı Ba'z-ı Ebyât-ı Urfî*, Süleymaniye Ktp. Lala İsmâ'il, No:521, vrk.3a

istifhām ile ma‘nā hāsıl olur.” didiklerinde fakır dahı gördüm ki ma‘nā gāyet latıf oldı. Bı-ıhtiyār şevk ile kılçup dest-i şeriflerin būs eyledüm. El-hağ bu kıt‘aya bundan a‘lā ma‘nā kâbil degildür²⁸.

Kaynaklar

- Bayur, Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi*, Ankara 1987.
- Browne, Edward G., *A Literary of Persia*, 4 Cilt, Cambridge 1930.
- Cevâhirî, *Külliyât-ı ‘Urfî-i Şîrâzî*, Tahran 1369.
- İpekten, Halûk, *Nâilî*, Ankara 1991.
- Kur’an-ı Kerîm, el-Câsiye, 45 / 23; Mürselât, 77 / 20.
- Mecmua, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No: 3410.
- Meriç, Cemil, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, İstanbul 1996.
- Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ ve Müzîlü’l-İlbâs*, 2 Cilt Beyrut 1351.
- Neşâtî, *Şerh-i Müşkilât-ı Ba’z-ı Ebyât-ı Urfî*, (Haz. Süleyman ÇALDAK- Kazım YOLDAŞ), Malatya 2000.
- , *Şerh-i Müşkilât-ı Ba’z-ı Ebyât-ı Urfî*, Süleymaniye Ktp. Lala İsmâ’il, No:521.
- Rodosî-zâde, *Mecmua*, Süleymaniye Ktp. Reşid Ef. No:812.
- , *Mecmua*, Süleymaniye Ktp. Lala İsmâ’il, No:731.
- Tarlan, Ali Nihat, *İran Edebiyatı*, İstanbul 1944.
- Urfî, *Divân-ı Urfî*, Süleymaniye Ktb. Hamidiye No:1110.
- Yetkin, Suut Kemal, *Estetik Dersleri*, Ankara 1942.
- Zerrîn-kûb, Abdu’l-hüseyn, *Ez-Kûçe-i Rindân Der-Bâre-i Zindegî ve Endîşe-i Hâfiz*, Tahrân 1364.

²⁸ a.g.e. vrk. 3a’nın sayfa kenarında.